

Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 106, 744; *İzâhu'l-meknûn*, I, 453; II, 116, 411; *Hedyyetü'l-ârifin*, II, 352-353; *Fihristü'l-Hizâneti'l-Teymûriyye*, Kahire 1367/1948, III, 66; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 558; Halil Merdem Bek, *A'yânü'l-karnî's-şâliş 'aşer fi'l-fikr ve's-siyâse ve'l-ictimâ'*, Beyrut 1977, s. 161; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 16; Abdullah b. Abdurrahman el-Muallimî, *Mu'cemü mü'ellifi mahtûâtı Mektebeti'l-Haremî'l-Mekkiyyi's-şerîf*, Riyad 1416/1996, s. 52; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 662-663.

H. MEHMET GÜNAY

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû Muhammed

(أبو محمد ابن الجوزي)

Ebû Muhammed (Ebû'l-Mehâsin)
Muhyiddin Yûsuf b. Abdurrahmân
b. Ali et-Teymî el-Bekrî
(ö. 656/1258)

Hanbelî fakihî
ve Abbâsî devlet adamı.

17 Zilkade 580 (19 Şubat 1185) tarihinde Bağdat'ta dünyaya geldi (İbn Receb, II, 258). İbn Hallikân doğum gününü 13 Zilkade (15 Şubat) olarak verir (*Vefeyât*, III, 142). Hz. Ebû Bekir'in soyundan olup Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin oğlu, Sibt İbnü'l-Cevzî'nin dayısıdır. Kur'an'ı ezberledikten sonra babasından, Ziyâeddin İbn Sükeyne, İbn Küleyb el-Harrânî, Ebû'l-Hasan İbn Yâiş ve Ebû'l-Feth el-Mindâî gibi âlimlerden kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, hilâf, Arap dili ve edebiyatı dersleri aldı. İbn Sükeyne'den hırka giydi. On yedi yaşında iken babasının vefat etmesi üzerine onun Kasrû'l-hilâfe Camii'nde verdiği cuma vazalarını devraldı. Halife Nâsir-Lidînillâh'ın annesinden himaye gördü; diğer bazı cami ve medreselerde fıkıh dersleri verdi. Halk arasında büyük rağbet gören İbnü'l-Cevzî, 604 (1207) yılında Halife Nâsir-Lidînillâh tarafından Bağdat muhtesibliğine tayin edildi. Bu arada veliahtın eğitimiyle de görevlendirildi. Ayrıca Evkaf nâzirliğine getirildi. 609'da (1212) her iki görevden de alınca evine çekilerek ders, fetva ve vaaz faaliyetleriyle meşgul oldu. Bir müddet sonra tekrar muhtesibliğe tayin edildi (615/1218). Halife Zâhir-Biemrillâh devrinde de sürdürdüğü bu görevin yanında Bağdat kapılarında Bâbü'l-merâtib'deki Hizânetü'l-gallât'a nâzir ve Divânü'l-cevâlî'ye âmil olarak görevlendirildi. Ancak daha sonra bu son iki görevinden alındı (626/1229). Yeni kurulan Müstansırıyye Medresesi'nde Hanbelî mezhebi müderrisi olarak görev yaptı (631-642/1234-1244). 642 (1244) yılında Halife Müsta'sım-Billâh tarafından üstadü-

dârîğa getirilen İbnü'l-Cevzî vefatına kadar bu görevi sürdürdü.

Çeşitli diplomatik ilişkilerde de rol alan İbnü'l-Cevzî, 623'te (1226) Zâhir-Biemrillâh tarafından Eyyûbî Sultanı I. el-Melikü'l-Âdil'in oğulları Dimaşk Hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam, Mısır Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed ve Cezîre Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'ya hil'at götürmekle görevlendirildi. 627 (1230) ve 628 (1231) yıllarında Halife Müstansır-Billâh'ın, Ahlat'ı ele geçirip hilâfet merkezine yürümeye hazırlanan Celâleddin Hârizmşah'a gönderdiği diplomatik heyete başkanlık etti. 630'da (1232) Melik Mesud'un elinden Âmid'i alarak Artuklular hânedanına son veren Eyyûbî Sultanı el-Melikü'l-Kâmil'e halifenin tebriklerini iletme ve onun adına Erbil Atabegi Muzafferüddin Kökbörü ve Musul Atabegi Bedreddin Lü'lü' için şefaathçi olmak üzere gönderildi. Ertesi yıl tekrar Mısır sefâretiyle görevlendirildi, ayrıca halife adına el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'ya diplomatik bir ziyarette bulundu. 631'de (1234) Mısır'a gönderildi. 634 (1236) yılında Halep Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Azîz Muhammed b. el-Melikü'l-Zâhir Gâzî'ye ve Âmid kuşatmasını kaldırması talebiyle Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'a, ertesi yıl da Dimyat'a Eyyûbî Sultanı el-Melikü'l-Kâmil'e ve Dimaşk'a el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'ya gönderildi. İbnü'l-Cevzî, henüz Dimaşk'ta iken şehri ele geçiren el-Melikü'l-Âdil'in oğlu Ebû'l-Hayş el-Melikü's-Sâlih İmâdüddin İsmâil ile onu kuşatan el-Melikü'l-Kâmil Muhammed arasında ara buluculuk yaptı. Sonuçta İmâdüddin İsmâil Busrâ, Ba'lebek ve Bikâ' karşılığında Dimaşk'tan çekilmeye razı edildi. Aynı yıl el-Melikü'l-Kâmil'in ölümü üzerine yerine geçen II. el-Melikü'l-Âdil'e halifenin tâziye ve tebriklerini sunmakla görevlendirildi. 636'da (1238) II. el-Melikü'l-Âdil ile kardeşi el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb arasında baş gösteren anlaşmazlıkta halife adına ara buluculuk yaptı. Ertesi yıl Eyyûbî hükümdarlarının gittikçe tırmanan çekişmesine çözüm olarak halifenin Dimaşk'ın el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'da, Mısır'ın el-Melikü'l-Âdil'de kalması ve el-Melikü'n-Nâsir Dâvûd'un elinden alınan toprakların geri verilmesi yönündeki tavsiyesini iletme üzere oğlu Şerefeddin ile birlikte Dimaşk, Nablus ve Kahire üçgeninde diplomatik görev yaptı. Yine aynı yıl halife adına ara buluculuk yapmak üzere el-Melikü'n-Nâsir Dâvûd ile Franklar'ın elin-

den aldığı Kudüs'te, İmâdüddin İsmâil ile Dimaşk'ta ve el-Melikü'l-Âdil ile de Mısır'da görüştü, ancak başarı sağlayamayınca Bağdat'a döndü. 639'da (1241) Musul Atabegi Bedreddin Lü'lü'ün şehre saldıran Hârizmşahlar'ın geri çekilmesini sağlamak için kendisinden yardım talep ettiği halife tarafından aracılıkla görevlendirildi. Aynı yılın Zilkade ayında (Mayıs 1242) ve 641'de (1243) Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev'e elçi olarak gönderildi. Halife Müsta'sım-Billâh, Mısır ordularını Dimaşk'taki İmâdüddin İsmâil'in üzerine sevkeden yeni Eyyûbî Sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb ile görüşmesi için yine İbnü'l-Cevzî'yi seçti.

Hülâgû'nun Bağdat'ı istilâsı sırasında oğullarıyla birlikte şehid olan İbnü'l-Cevzî'nin ölümü için 6, 10 veya 14 Safer (12, 16, 20 Şubat) yahut 20 Muharrem 656 (27 Ocak 1258) tarihleri verilmektedir. Kardeşleri Abdülâzîz ve Ali, oğulları Cemâleddin Abdurrahman, Şerefeddin Abdullah ve Tâceddin Abdülkerim de birer âlimdi. Fıkıh, usul, cedel, tefsir, hadis sahalarında devrinin otoriteleri arasına giren ve "es-sadrü'l-kebîr, şerefü'l-İslâm, müftî'l-fırak, reîsü'l-ashâb" gibi lakaplarla anılan İbnü'l-Cevzî aralarında Abdül-mü'min b. Halef ed-Dimyâtî, Radiyyüddin es-Sâgânî, Sa'dî-i Şîrâzî, İbnü's-Şa'âr, İbnü'l-Fuvatî gibi âlimlerin de bulunduğu pek çok talebe yetiştirmiştir. İbnü'l-Cevzî 652 (1254) yılında Dimaşk'ta el-Medresetü'l-Cevziyye adıyla anılacak olan kurumu tesis etti ve giderlerinin karşılanması için bazı arazilerin gelirlerini vakfetti. 1909'da şer'î mahkeme olarak kullanılan bu bina 1925 yılında yandı. Onun ayrıca Bağdat'ta bir Kur'an kursu ile biri tamamlanmamış iki medrese yaptırdığı bilinmektedir.

Eserleri. 1. *el-İzâh li-kavânini'l-ıştilâh fi'l-cedel ve'l-münâzara*. Fehd b. Muhammed es-Südhân (Riyad 1991) ve Mahmûd b. Muhammed es-Seyyid ed-Dugaym (Kahire 1415/1995) tarafından yayımlanmıştır. 2. *el-Mezhebü'l-aḥmed fî fıkhi'l-İmâm Aḥmed*. Riyad'da basılan eser (1401/1981, 2. bs.) ayrıca Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye'de Abdurrahman b. Muhammed el-Gazzî tarafından iki bölüm halinde yüksek lisans (1403) ve doktora (1406) tezi olarak neşre hazırlanmıştır. Kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Me'âdinü'l-ibrîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, *Divân*, *el-Muhtâr min aḥbâri'l-Muhtâr*.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-İzâh li-kavâ-nini'l-ıştîlâh fi'l-cedel ve'l-münâzara* (nşr. Mah-mûd b. Muhammed es-Seyyid ed-Dügaym), Ka-hire 1415/1995, neşreden giriş, s. 9-49; İb-nü'd-Dübeysî, *Zeğlû Târîhi Bağdâd* (Hatîb, *Târîhu Bağdâd* içinde), XV, 382; İbn Nâzîf, *et-Târî-ğu'l-Mansûrî* (nşr. Ebü'l-İd Dûdû), Dimaşk 1401/1981, s. 117, 197, 236, 237, 242, 251, 255, 258, 260; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII/2, s. 459, 501, 502-503, 524, 560, 566, 592, 628, 636, 670, 707, 747; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, III, 142; VI, 247-248; Kazvînî, *Âşârü'l-bi-lâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 527-528; İbnü'l-Fuvâtî, *Telhîşu Mecma'i'l-âdâb* (nşr. Mustafa Ce-vâd), Dimaşk 1962-65, IV/1, s. 513, 523; IV/2, s. 769; Yûnînî, *Zeğlû Mir'âtü'z-zamân*, Haydarâ-bâd 1380/1960, I, 332-341; Zehebî, *Âlâmü'n-nûbelâ*, XXIII, 372-374; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefe-yât*, I, 86-87; II, 286; IV, 171, 351-353; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân* (Cübûrî), IV, 147-148; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 30, 51, 82, 112, 135, 148, 164, 204, 211; İbn Receb, *Zeğl'âlâ Tabakâti'l-Hanâ-bile*, Kahire 1372/1953, II, 258-261; Kalkaşendî, *Me'âşirü'l-inâfe*, I, 79-81; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/2, s. 283, 412-413; Burhâneddin İbn Müflih, *el-Maksadü'l-erşed* (nşr. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn), Riyad 1410/1990, III, 137-139; Nu-aymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, II, 29-31, 62-63; Ebü'l-Yûmn el-Uleymî, *ed-Dürrü'l-mûnaqqad fi zikri aşhâbi'l-İmâm Ahmed* (nşr. Abdurrahmân b. Sü-leymân el-Useymîn), Mekke 1412/1992, I, 396-397; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, II, 380-383; *Keşfü'z-zunûn*, I, 213; II, 1646, 1723; İb-nü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 286-287; Siddîk Hasan Han, *et-Tâcü'l-mükellel* (nşr. Abdülhakîm Şere-feddin), Beyrut 1404/1983, s. 245-247; Muham-med eş-Şattî, *Muhtaşaru Tabakâti'l-Hanâbile* (nşr. Fevâz Ahmed ez-Zemerlî), Beyrut 1406/1986, s. 57; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 920; Nâcî Ma'rûf, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Müstansırıyye*, Kahire 1396/1976, I, 83, 99, 101-106, 107, 130, 140, 141, 180; II, 338, 342, 343, 347, 350, 353, 378, 379, 380, 381, 396, 437; Suûd b. Abdullah el-Fenisân, *Âşârü'l-Hanâbile fi 'ulûmi'l-Kur'an*, Riyad 1409, s. 114; Abdullah b. Ali es-Sübey'î, *ed-Dürrü'l-mûnaqqad fi esmâ'i kütübî mezhe-bi'l-İmâm Ahmed* (nşr. Ömer b. Garâme el-Am-rî), Beyrut 1416/1996, s. 152-154; "İbn Cevzî", *DMBİ*, III, 277-278.

CENGİZ KALLEK

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec (أبو الفرج ابن الجوزي)

Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân
b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî
(ö. 597/1201)

İslâmî ilimlerin
hemen her dalındaki
çalışmalarıyla tanınan
Hanbelî âlimi.

510 (1116) yılı civarında Bağdat'ta doğ-du. Soyü Hz. Ebû Bekir'e dayanır. Dedele-rinden Ca'fer b. Abdullah el-Cevzî'ye nis-betle İbnü'l-Cevzî diye tanındı. Üç yaşında iken babası vefat ettiğinden amcasının

himayesinde büyüdü. Babasından kalan servet sayesinde kimseye muhtaç olma-dan öğrenimini sürdürdü. Amcası tara-fından İbn Nâsır es-Selâmî'nin ders hal-kasına dahil edildi ve ondan tarih, hadis ve ahlâk ilimlerini okudu. Ebü'l-Kâsım Hi-betullah b. Husayn eş-Şeybânî, Mevhûb b. Ahmed el-Cevâfîkî, İbnü't-Taber Ebü'l-Kâ-sım Hibetullah b. Ahmed el-Harîrî, İbnü'z-Zâgûnî ve Abdülvehhâb el-Enmâtî gibi ilim adamlarının da aralarında bulundu-ğu sekenden fazla âlimden ilim tahsil et-ti. Hocası İbnü'z-Zâgûnî'nin vefatından (527/1132) sonra onun yerine geçerek Mansûr Camii'nde vaaz etmeye ve daha sonra halife ile vezirlerin yanı sıra fakih-lerin de katıldığı meclislerde ilmî konu-şmalar yapmaya başladı. 553 (1158) yılın-daki hac yolculuğu dışında Bağdat'tan pek ayrılmadı. İbnü'l-Cevzî devlet ricâliyle iyi ilişkiler kurmaya önem verdi. Oğlu Ebü'l-Kâsım Ali'yi Müstencid - Billâh'ın veziri Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre'nin kızıyla evlendirdi. Ancak bu ilişkileri sebebiyle Bağdat'taki bazı Hanbelîler'in tenkitleri-ne mâruz kaldı. Halife Nâsır - Lîdînilâh'ın, Şîî olan ve Hanbelîler'e karşı iyi düşünce-ler beslemeyen İbnü'l-Kassâb'ı vezir tayin etmesi üzerine yaşlılık döneminde devlet ricâliyle ilişkileri bozuldu. İbnü'l-Kassâb tarafından, Hz. Ebû Bekir'in soyundan gelen bir Nâsibî olduğu iddiasıyla Şîî te-mayüller taşıyan halifeye şikâyet edilmesi üzerine medresenin vakfından zimmetine mal geçirmekle suçlanarak görevinden azledildi. 590'da (1194) Vâsî'ta sürgün edilerek beş yıl süreyle oradaki bir evde tek başına ikamete mecbur tutuldu, ba-zı kitapları da yakıldı. Oğlu Ebû Muham-med Yûsuf'un yaptığı vaazların Halife Nâ-sır - Lîdînilâh'ın annesini etkilemesi sonu-cunda sürgün cezası kaldırıldı. Bağdat'a döndüğünde medrese erbabının yanı sıra bu olayı tasvip etmeyen sûfilerin de katıl-dığı büyük bir kalabalık tarafından karşı-landı. Hayatının geri kalan kısmını Bağ-dat'ta irşad faaliyetlerine devam ederek geçirdi. 12 Ramazan 597 (16 Haziran 1201) tarihinde vefat etti ve Bâbü Harb Kabris-tanı'nda bulunan Ahmed b. Hanbelî'nin me-zarının yanına defnedildi.

İbnü'l-Cevzî tarih, biyografi, hadis, tef-sir ve akaid alanlarında eser telif etmiş, aynı zamanda çok sayıda öğrenci yetiştir-miştir. Talha b. Muzaffer es-Sa'lebî, kendi oğlu Yûsuf ve torunu Sibt İbnü'l-Cevzî, İb-nü'd-Dübeysî, İbnü'l-Katîî, İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, Abdüllatif el-Harrânî ve Mu-vaffakuddin İbn Kudâme onun meşhur öğrencilerindendir. Eserlerinin incelenme-

sinden anlaşıldığına göre felsefe ve din-ler tarihi konularında da eleştiri yapabi-lecek seviyede bir kültüre sahipti. Usûl-i fıkıh âlimleri arasında da gösterilen İb-nü'l-Cevzî'ye göre kıyas hiçbir zaman sa-hih hadisin önüne geçirilemez. Fakih ola-bilmek için bütün İslâmî ilimleri bilmek, ayrıca İslâm ahlâkına da bağlı olmak ge-rekir. Fıkıhta Ahmed b. Hanbelî'nin mez-hebini benimsemekle birlikte onu aynen taklit etmemiş, fikhî hükümlerin delille-rini araştırıp ona göre hareket etmeyi ge-rekli görmüştür (*Menâkıbü'l-İmâm Ah-med b. Hanbel*, s. 501). Nitekim bazı me-selelerde Ahmed b. Hanbelî'e muhalif gö-rüşlere sahip olduğu bilinmektedir (Âmi-ne M. Nusayr, s. 62). Bu sebeple İbnü'l-Cevzî'nin taassup derecesinde bir Hanbe-lî olduğu yolundaki iddia pek isabetli gö-rünmemektedir (Mahmûd Ahmed Kaysiy-ye en-Nedvî, s. 138).

Onun ilmî şahsiyetinde dilliliği de önem-li bir yer tutar. Devrinin dil âlimi Ebû Man-sûr Mevhûb b. Ahmed el-Cevâfîkî'den Arap dili ve edebiyatı öğrenimi gördükten son-ra teorik eserler ve bir divan oluşturacak kadar şiir kaleme almıştır. İbnü'l-Cevzî bir vâiz olarak da ün yapmıştır. Hem vaaz ve irşadın teorisyle uğraşarak eserler yaz-mış hem de heyecanlı vaazlar vermiştir. Kendi ifadesine göre vaazları gayri müs-limler üzerinde de etkili olmuş ve her zümreden insana hitap eden vaaz meclis-lerinde konuşmuştur (*a.g.e.*, s. 183-211).

İbnü'l-Cevzî'nin ilmî şahsiyetinde ağır basan bir yönü de onun bir usûlü'd-dîn ve akaid âlimi olmasıdır. Kendi dönemine ka-dar teşekkül eden İslâmî telakkî ve disip-linlere eleştirel yaklaşımlarda bulunması Kur'an, Sünnet ve beşerî ilimler açısından göstermektedir. İbnü'l-Cevzî'nin tenkidî bir tarzda incelediği disiplinlerin başında tasavvuf geleneği ve buna bağlı olarak bazı sûfiler gelir. Ona göre Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kütü'l-kulûb*'unda, Ebû Nu-aym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ*' ad-lı eserinde, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde, Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'nin *Şaf-vetü't-tasavvuf*'unda ve Serrâc'ın *el-Lü-mâ'*'ında İslâm'ın getirdiği hayat tarzıyla bağdaşmayan, vahye ve akla aykırı düş-en subjektif anlayışlar vardır. Tasavvuf kav-ramı çok sonra ortaya çıktığı halde tasav-vuf mensuplarının Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve diğer ileri gelen sahâbîleri sûfiyye içinde göstermeleri, sûfilerin bü-tün davranışlarını doğru kabul edip onları nasrların ve Hz. Peygamber'in önüne ge-çirmeleri, nefis terbiyesi için insanın ken-